

POZNÁMKY KE GÜNTHEROVĚ VYDÁNÍ MELANCHTHONOVY LATINSKÉ GRAMATIKY

JAN PIŠNA

Abstrakt: Příspěvek pojednává o rajhradském exempláři Melanchthonovy latinské gramatiky, který vznikl v Güntherově prostějovské tiskárně ante quem 1560. Ze srovnání s první známou, kompletně dochovanou a především datovanou edicí z roku 1560 i s dalšími známými exempláři, o nichž jsme pojednali již v roce 2012, je patrné, že se jedná o první fázi adaptace této gramatiky u nás a edice z roku 1560 je její rozvinutější a dopracovaná verze. Edice rajhradského exempláře se ovšem stala předlohou pro patisk vzešlý z pražské Melantrichovy tiskárny v 60. letech 16. století.

Klíčová slova: Latina, gramatika, typografie, Philipp Melanchthon, Jan Günther, Pavel Aquilinas Vorličný, Jiří Melantrich, Rajhrad, Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad ve správě Muzea brněnska – Památníku písemnictví na Moravě (sign. V e 51).

Až dosud se mělo za to, že z Güntherovy tiskárny vyšla jen dvě vydání latinské gramatiky Philippa Melanchthona, a to konkrétně v letech 1560 a 1567.¹ Teprve při důkladnějším zkoumání dalších jazykových příruček 16. století (tedy Donáta, Catonových distich, Erasmova spisu *Dicta graecae sapientum*, všechna v úpravě Pavla Aquilinata Vorličného), které společně s gramatikou tvořily jako celek kompendiální pomůcku pro výuku latiny na partikulárních školách,² došlo k zjištění, že existuje ještě jeden tisk Melanchthonovy gramatiky v konvolutu rajhradské klášterní knihovny pod signaturou V e 51.³ Proto lze následující řádky číst jako doplnění zde již publikované studie z roku 2012 pojednávající o českých adaptacích Melanchthonovy latinské gramatiky.⁴

Popíšeme si nyní stručně rajhradský unikátní tisk. Dobová vazba se nedochovala, neboť kniha prošla restaurováním. Dnes má nový pergamenový hřbet, pokryv desek je ze škrobového papíru. Přední předsádka obsahuje nadpisy obou tisků, které se v konvolutu nacházejí: 1) *Gramatica latina*, 2) *Alii Donatii de octo partibus*. Oba tisky se dochovaly v neúplném stavu. Tisku Melanchthonovy gramatiky chybí první dva listy až po fol. A3, u Donata jsou odstřiženy horní části listů u konce složky H a v celé složce I.

Vztah mezi edicemi z roku 1560 a 1567 jsme jasně prokázali a vydání z roku 1567 označili za přetisk starší edice z roku 1560. Ze srovnání všech tří exemplářů však vychází, že rajhradský exemplář je zcela jiný nejen co do sazby, ale také skladby celého textu. U rajhradského exempláře je v první řadě nápadná absence mezi odstavce vloženého vysvětlujícího textu v češtině, který byl vysázen švabachem č. 4B⁵ stejnou velikostí, jako jsou sázeny marginální poznámky.

1 *Knihopis* č. 5474, 5477.

2 K této problematice blíže WINTER, Z. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. s. 517–600. Nejnověji shrnuje STORCHOVÁ, L. *Bohemian school humanism and its editorial practices (ca. 1550–1610)*. Turnhout: Brepols, 2014.

3 Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad ve správě Muzea brněnska – Památníku písemnictví na Moravě, Sign. V e 51. Zde bych rád poděkoval Mgr. Petře Krivové a Mgr. Haně Polívkové za pomoc.

4 PIŠNA, J. Typografický popis tisků české adaptace Melanchthonovy latinské gramatiky. In: KRUŠINSKÝ, R. – VINTROVÁ, T. (eds.). *Bibliotheca antiqua 2012*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2012, s. 205–216.

5 VOIT, P. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století. In: *Bibliotheca Strahoviensis* 10. Praha: Strahovská knihovna, 2010, s.105–193.

Jediným shodným bodem u všech tří edic jsou stručné výkladové pasáže v češtině in margine. K samotné realizaci sazby rajhradského exempláře oproti edicím z let 1560 a 1567 musíme poznamenat, že v rajhradském exempláři je text posunut. Začíná-li text výkladu o syntaxi z úvodní kapitoly o částech gramatiky v horní části stránky na fol. A3a, znamená to, že začátek textu musel být sázen zcela jinak. Otázkou, byly-li součástí titulního listu také básně *Lectori Eobana Hessia* či *Ad juventutem Aquilinata Vorličného*, ponecháme zatím otevřeno.

K dalším nápadným odlišnostem rajhradského exempláře patří různé texty, které oproti následujícím edicím byly, či naopak nebyly zahrnuty. V textu absentuje Camerariův traktát *De orthographia* z roku 1552, gramatika je tedy zakončena částí pojednávající o prosodii. Překvapivé je zahrnutí Melanchthonova listu svému žákovi Justu Jonaevovi, který sloužil jako předmluva k části o syntaxi (*De syntaxi praeformatio*). Předmluva však nebyla použita v *Syntaxis Philippi Melanchthonis*, jež byla poprvé vydána samostatně roku 1526,⁶ nýbrž až v nově přešlédnutých a doplněných reediciích této práce v 30. letech 16. století.⁷ Předmluva však byla zahrnuta do některých vydání celé Melanchthonovy gramatiky, jak ukazují lipská vydání z roku 1575 či wittenberská z roku 1593.⁸ Paralelně tedy vedle sebe existovala vydání s různými modifikacemi, která obsahovala Camerariův traktát či Melanchthonovu předmluvu k samostatnému oddílu o syntaxi. Jak si dále ukážeme, situace v 60. a 70. letech 16. století v českých zemích tento stav kopírovala.

Vraťme se ale k typografickým charakteristikám rajhradského exempláře. Použijeme-li stejné výchozí parametry a budeme-li sledovat iniciály, dojdeme ke zjištění, že oproti edici z roku 1560 a 1567 jich tento exemplář obsahuje více. Kromě předpokládané, leč nedochované iniciály „G“ to jsou „M“ u předmluvy k syntaxi, „S“, „N“ a „P“ v oddíle syntax. Sada náleží k figurálním iniciálám s puty a anděly, jimiž Günther disponoval, přesto ve vydáních 1560 dal konturovou akantovou iniciálu „S“ na podélně šrafovaném pozadí, pro edici z roku 1567 užil konturovanou iniciálu „N“ s architektonickými sloupy a stylizovanou balustrádou na podélně šrafovaném pozadí. V rajhradském exempláři jsou uvedeny dvě nové iniciály: „M“ s polonahým andělem s rozepjatými křídly na podélně šrafovaném pozadí a „S“ s klečícím andělem na podélně šrafovaném pozadí. Všechny iniciály jsou opatřeny dvojitým rámečkem. V této souvislosti ještě musíme upozornit na dvě odlišnosti u drobných iniciál, které počínají odstavce jednotlivých gramatografických výkladů. Oproti strahovským exemplářům edic 1560 a 1567, u nichž byla vždy bez výjimky užitá antikva pro všechny stupně písma, jsou u rajhradského exempláře použity dvě iniciály ze sady fraktury. Jedná se o „P“ na fol. S6b, a dále pak o iniciálu „J“ (ve funkci I) na fol. T4a.⁹

V této souvislosti se zaměříme ještě na použitý knižní dekor a ilustraci. Rajhradský exemplář obsahuje celkem dvě viněty a jeden štoček s alegorickým námětem. Na konci pojednání o morfologických náležitostech jednotlivých slovních druhů je na fol. T4b vsazena manupropriová viněta. Táž viněta je užitá v edici z roku 1560 na s. 316, kdežto edice z roku 1567 užívá na témže místě jinou manupropriovou vinětu. K vyplnění volného prostoru poslední stránky gramatiky přistoupil sazeč nápaditěji. Na fol. Ii3a použil štoček s alegorickým vyobrazením tří křesťanských ctností a na fol. Ii3b se nachází heraldická viněta znaku Maxmiliána II., pod

6 VD 16 M4247, dále pak M4033.

7 Nejstarší doklad výtisku s touto předmluvou je kolínské vydání z roku 1538 *Syntaxis olim Philippi Melanchthone colecta*, které na Melanchthonovu předmluvu upozorňuje již připomínkou na titulním listu. Srovnej VD 16 ZV10680.

8 Vydání z roku 1575 VD 16 neuvádí, je dostupné z: https://books.google.cz/books?id=nj1RAAAACAAJ&pg=PP5&dq=Syntaxis+Melanchthon&hl=cs&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q=Syntaxis%20Melanchthon&f=false [cit. 2016-06-22], edice z roku 1593 je evidována VD 16 ZV10817.

9 VOIT, P. Tiskové písmo..., s.105–193.

nímž je sestavená ozdůbka ze tří lístků a zmenšeniny rakouské dvouhlavé orlice (v rajhradském exempláři je poslední stránka popsána notovým zápisem).

Vraťme se ještě krátce k alegorii tří hlavních křesťanských ctností (rozměr 71 × 63 mm), neboť je z hlediska ikonografie velmi zajímavá. Spravedlnost (Justitia) se svázanými rukama stojí uprostřed tří oblouků sloupořadí s antikizujícími hlavicemi. Z levé strany k ní přistupuje mírnost (Temperantia) se zámkem na rtech a podává spravedlnosti její hlavní atribut váhy. Z pravé strany podepírá jeden ze sloupů další ženská postava, která představuje odvahu (Fortitudo). Jedná se však o štoček, který si Günther přivezl na Moravu s sebou z Norimberku, a lze tedy předpokládat, že byl výtvozem Erharda Schöna či někoho z jeho okruhu. Günther štoček poprvé užil ve svém vydání Donata z roku 1547, následně pak ještě roku 1554 v *Kázání* Jindřicha Scribonia.¹⁰

Až dosud jsme se záměrně vyhýbali otázce datace tisku. Oproti strahovským exemplářům je rajhradský bez titulního listu, a tedy bez možnosti ověření, zdali byl titulní list nějak graficky upraven a byla-li jeho součástí bordura či viněta, zdali byl text ve stejném znění, jako v edicích z let 1560 či 1567 a v neposlední řadě také zdali bylo na titulním listu uvedeno Aquilinatovo jméno. V následující části textu se tedy pokusíme tuto problematiku více rozvést, nikoliv spekulacemi, nýbrž se zřetelným přidržením se výše uvedených faktů, popřípadě domyšlením jejich významu s ohledem na další ediční osudy české adaptace Melanchthonovy latinské gramatiky.

Text na titulním listu jistě neobsahoval sdělení, že do knihy je zahrnut Camerariův traktát o ortografii, který byl zařazen až v edicích z let 1560 a 1567. Vzhledem k tomu, že předpokládáme Aquilinatovo autorství českého komentáře v marginálních poznámkách, vyplývá z toho možnost, že na titulním listu bylo uvedeno i jeho jméno. Zároveň nás to nabádá k tomu, abychom tento unikátní rajhradský tisk porovnali s jiným tiskem, který vykazuje až překvapivou podobnost. Jedná se o stuttgartský unikát jednoho z prvních Melantrichových přetisků Melanchthonovy latinské gramatiky z roku 1565.¹¹

Položíme-li vedle sebe první dochovanou stránku rajhradského exempláře a nalistujeme-li na stejné fol. A3a ve stuttgartském tisku [4] či jeho pozdější reedici z roku 1570 [5], zjistíme, že sazba si je překvapivě blízká. Obě zrcadla sazby začínají stejnou větou, jen u rajhradského exempláře je slovo „autem“ rozděleno a řádek začíná jen postfixem -tem. Ovšem to neznamená, že sazba se s postupujícím výkladem nemění. Například před začátkem výkladu o syntaxi má již Melantrichův tisk zcela jiné členění textu a postrádá již Melanchthonovu dedikaci k této části. Toto srovnání nám nicméně může napomoci zodpovědět palčivou otázku, jak patrně vypadal titulní list Güntherova vydání z rajhradského exempláře.

Melantrichova edice obsahuje jen název ve formě *Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, iam denuo recognita, & plerisque in locis locupletata* (který drží po celou dobu vydávání edice ve své oficíně), následně zopakuje údaj o Aquilinatově ediční úpravě ve stejném znění jako na titulním listu edice z roku 1560 (*Nunc primum Boiémico sermone illustrata per Paulum Aquilinatem Hradecenum*), pod nímž je uvedena Aquilinatova báseň *Ad juventutem*, následuje impresum. Na rubu titulního listu je vytištěna báseň Eobana Hessia.

Z uvedeného vyplývá, že vztah mezi güntherovským tiskem rajhradského exempláře a nejstarším vydáním gramatiky z Melantrichovy tiskárny můžeme definovat tak, že tato Güntherova edice byla předlohou pro Melantrichův přetisk. Napomůže to také k dopátrání se

10 VOIT, P. *Český knihtisk mezi gotikou a renesancí. Sv. II. Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa*. Praha: Academia, 2017. (v tisku) Donatus viz *Knihopis* č. 18524, Scribonius viz *Knihopis* č. 15242a.

11 Stuttgart BWLB Sign. HB 1348.

předpokládané datace, kdy tisk mohl být vydán před rokem 1565, byť je možné, že Melantrich mohl gramatiku vytisknout ještě před tímto datem.¹²

Nelze však pominout, že tyto úvahy musíme poměřit Güntherovou edicí z roku 1560, neboť zde máme zcela rozdílně koncipované a typograficky upravené edice Melanchthonova textu. Hlavní rozdíly jsou především v předloze obou vydání, neboť edice z roku 1560 se již opírá o zcela novou Camerariovu koncepci opatřenou dodatkem k ortografii. Naopak začlenění předmluvy k výkladu o syntaxi nasvědčuje, že Aquilinat, jakožto hlavní úpravce pedagogických spisů v Güntherově tiskárně, se rozhodl zakomponovat do gramatiky již dříve vydanou samostatnou edici spisu o syntaxi. O tom, že Günther tuto knihu skutečně vydal, nelze pochybovat, jelikož se záznam dochoval v povolovacích soupisech od biskupa Viléma Prusinovského pro Milchtalera z roku 1567¹³ a pro olomoucké knihkupce Pilátovi z počátku roku 1568.¹⁴ V Milchtalerově soupisu se uvádí v oddíle *in octavo* jako položka *Syntaxis minor, Olomucii 1564*, což by mohlo odpovídat spisu *Syntaxis Philippi Melanchthonis*, o němž jsme se již stručně zmínili výše. Toto zjištění a zachovaný rajhradský exemplář nám snad více napoví, jak mohl spis Melanchthonovy práce o syntaxi a jeho typografická úprava z Güntherovy tiskárny eventuálně vypadat.

Postupme od úvah a srovnání k závěrečnému shrnutí zjištěných údajů. Lze považovat za evidentní, že edice rajhradského tisku musela předcházet edici z roku 1560, která již modernizuje text gramatiky na základě Camerariovy reformy z roku 1552. Užité datování ante quem 1560 lze pouze přibližně zúžit na výše mezi lety 1553, kdy Günther přesídlil do Olomouce, a rokem 1560. Specifičnost edice rajhradské tkví především v tom, že zachovává ještě starší přístup a nerealizuje všechny Aquilinatovy didaktické doplňky v takové míře, jak je tomu v edici z roku 1560. Druhé, a o to více zásadní odhalení představuje objevení návaznosti rajhradské edice a Melantrichovy edice ze 60. a 70. let 16. století. Jak je vidno, vznik české adaptace Melanchthonovy gramatiky v úpravě Pavla Aquilinata Vorličného měl dvě postupné fáze, které nám na jedné straně dovolí nahlédnout do pracovní dílny Vorličného jakožto korektora tiskárny, na druhé straně poukazují na dobovou problematiku vydávání učebnic a jejich patisku.

NOTES ON GÜNTHER'S EDITION OF MELANCHTHON'S LATIN GRAMMAR

Summary: The present paper focuses on the Rajhrad copy of Melanchthon's Latin Grammar which originated in Günther's printing works in Prostějov ante quem 1560. Comparison with the first known fully preserved and, above all, dated edition from 1560 as well as with other known copies described by us already in 2012 will reveal we are dealing with the first local adaptation of this grammar and the 1560 edition represents its more detailed and completed version. Rajhrad edition then served as a model for unauthorized reprint originating in the Melantrich's printing works in the 1560s.

Key words: Latin, grammar, typography, Philipp Melanchthon, Jan Günther, Pavel Aquilinas Vorličný, Jiří Melantrich, Rajhrad (sign. V e 51).

¹² Zde narážíme na problematiku sporných datací u Melantrichovských edic z roku 1562[?] a 1564[?] viz Knihopis č. 5475, 5476, více k tomu PIŠNA, J. Typografický popis..., s. 215.

¹³ VOIT, P. *Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1987, s. 104.

¹⁴ VOIT, P. *Moravské prameny...*, s. 122.

Mgr. Jan Pišna (*1982)

Vystudoval bohemistiku a slovakistiku na FF UK v Praze, nyní je doktorandem Ústavu české literatury a knihovnictví FF MU a Ústavu pro českou literaturu AV ČR. V současné době pracuje jako knihovník ve Strahovské knihovně v Praze. Zabývá se starší českou a slovenskou literaturou, latinskou humanistickou literaturou, čtením, čtenářstvím a knižní kulturou 16. století, česko-slovenskými kulturními kontakty v době raného novověku a exulantskými edicemi Kralické bible.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

M – 29 × 29 mm

S – 24 × 24 mm

N – 29 × 29 mm

P – 30 × 28 mm

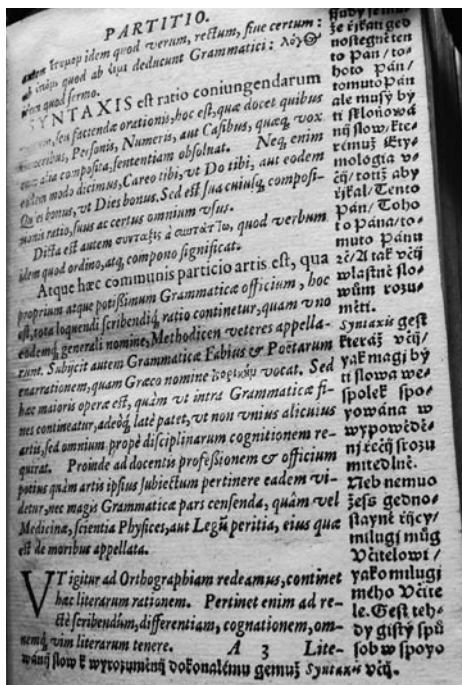
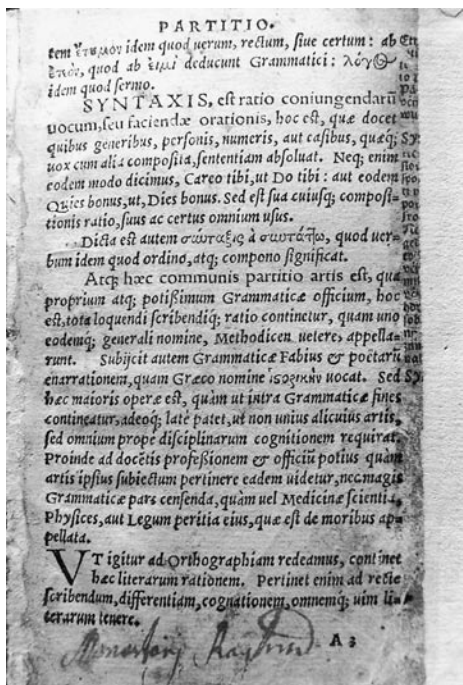
Obrázek č. 1: Inicialy zachované v rajhradském exempláři z Güntherova vydání ante quem 1560.

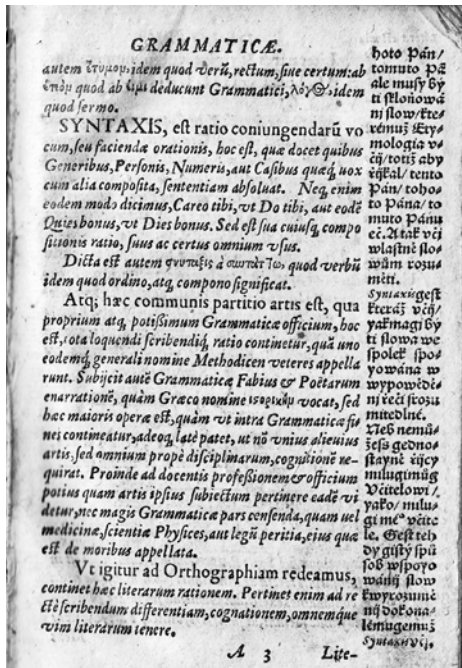
Obrázek č. 2: Vyobrazení tří křesťanských ctností na fol. Ii3a (rozměr 71 × 63mm).

Obrázek č. 3: Vyobrazení heraldické viněty Maxmiliána II. na fol. Ii3b (rozměr 53 × 68 mm).

Obrázek č. 4a, b: Srovnání sazby dvou vydání české adaptace latinské gramatiky. Vlevo z rajhradského exempláře ante quem 1560 z Güntherovy officiny (Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad ve správě Muzea brněnska – Památníku písemnictví na Moravě, sign. V e 51) a vpravo z vydání z roku 1565 z Melantrichovy officiny. Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, sign. HB 1348.

Obrázek č. 5: Fol. A3a z vydání z roku 1570 z Melantrichovy officiny. Strabovská knihovna, sign. ET III 10.